

СПРАВЕДЛИВІСТЬ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА ХРИСТІЯНСЬКІЙ ПАТРИСТИЦІ

Занфірова Т.А.

Статтю присвячено дослідженню категорії справедливості в класичній філософії античності та християнській апологетиці і патристиці

Ключові слова: справедливість, антична філософія, апологетика, патристика.

Статья посвящена исследованию категории справедливости в классической философии античности и христианской апологетике и патристике.

Ключевые слова: справедливость, античная философия, апологетика, патристика.

The article investigates the category of justice in classical antiquity philosophy and and apologetics and patristics

Keywords: fairness, antiquity philosophy, apologetics, patristics

Розглянемо семантичне поле концепту “справедливість”, яке входить як до правового, так і до звичайного дискурсу, що використовується в буденній мові. О.В. Шуваєва пропонує схему лексико-семантичного поля “справедливість”, де ядерна лексема являє собою єдність двох розумінь “справедливості”: буденного і правового [4, с.228-229]. У буденному уявленні поняття “справедливість” пов’язано з морально-етичною системою суспільства і, на думку О.В. Шуваєвої, пов’язане з областями “належне”, “бажане”, “ідеальне”. Саме тут доречно звернути увагу на той парадоксальний факт, що розуміння змісту феномену “справедливість”, термін якого використовується в повсякденних життєвих ситуаціях, часто викликає несподівані труднощі.

За даними Фонду “Громадська думка”, у Росії третина опитаних респондентів взагалі відмовилась дати своє тлумачення цього терміна. Третина визначила “справедливість” як чесні стосунки між людьми, відповідальність за взяті зобов’язання й дане слово. Дуже важливо те, що лише 7% опитуваних співвідносять це поняття з поняттям “законність”. Шість відсотків опитуваних розуміють справедливість як належну подяку (російською – «должное воздаяние»), проте майже така сама кількість вважає, що забувати про слабких несправедливо. Тобто, справедливість, на думку респондентів, – це не завжди симетричні відносини.

До речі, майже 6% опитаних вважають, що справедливість не існує [261]. Аналогічне дослідження, проведене в Україні, показало майже подібні результати: 38,8% опитуваних вважають справедливість етичною категорією, 8,6% – правовою, 6,2% – соціально-економічною, 5,2% – політичною, 4,4% – розуміють справедливість як рівність. Більше ніж 6% українців вважають, що справедливості взагалі немає, а майже кожен п’ятий не зміг дати відповідь [369].

Таким чином, буденне розуміння “справедливості” в українській і російській ментальності включає в себе поняття “чесність”, “відповідальність за взяті зобов’язання”,

“законність”, “рівність”. Важливо зауважити, що для великої кількості опитуваних ядро семантичного поля взагалі відсутнє. Другий компонент ядерної зони – правове розуміння концепту “справедливість” – у праці О.В. Шуваєвої визначається шляхом аналізу законодавчих документів, насамперед - Конституції і кодексів.

До нього включаються свобода і рівність, соціальність, примус, покарання, неупередженість, чесність тощо. Периферійну область лексико-семантичного поля “справедливість” у буденній і науково-правовій свідомості становлять різні компоненти: у буденній – “істина”, “правда”, “мораль”, “право”, “закон”; у науково-правовій – “покарання”, “відновлення”, “відшкодування”, “реституція” тощо.

Авторка пропонує гіпотезу, згідно з якою перелічені компоненти є найбільш наближеними до ядра, водночас такі концепти, як “відповідальність”, “зобов’язання”, “необхідність”, “дійсність”, “воля”, “бажання”, “можливе” становлять далеку периферію. Зрештою, робиться висновок, що лексико-семантичне поле концепту “справедливість” має “таке багатство змісту, що, виявивши одну з його сторін, знаходимо іншу, яка суперечить першій” [4, с. 232].

Становлення ринкових відносин в Україні пов’язане з багатьма соціальними та етичними проблемами життя людини і суспільства. Першочергове значення тут набуває бачення ринкових відносин, що формуються з позиції соціальної справедливості і несправедливості. Економічний зміст справедливості не залишається незмінним, він розвивається. Ринок завжди передбачає конкуренцію між товаровиробниками, економічну свободу людини і підприємства, антимонопольну державну політику. Людина повинна сама розпоряджатися собою, своєю продукцією, власністю. Ідея та ідеали справедливості, як і всі інші ціннісні універсалиї, є глибоко історичними. Прагнення до справедливості завжди було для людства одним з головних орієнтирів соціального прогресу. В них органічно пов’язане минуле і сучасність. Ідея справедливості, рівності у суспільстві та суспільних відносинах між людьми беруть свій початок з часів

Стародавньої Греції і рабовласницького суспільства, набуваючи подальшого розвитку в християнській апологетиці та патристиці.

Метою статті є визначення засадничих характеристик розуміння справедливості в класичній філософії античності та християнській апологетиці та патристиці. Завданнями статті є:

А) визначення засадничих характеристик розуміння справедливості в класичній філософії античності;

Б) визначення засадничих характеристик розуміння справедливості в християнській апологетиці та патристиці.

Платон доводив, що справедливість властива як людині, так і можливо цілій державі. В роботі "Держава" він розвив ідею про ідеальну, справедливу державу, доказуючи при цьому, що саме держава створює людські необхідності. Проблеми справедливості і несправедливості є головними соціальних, економічних, правових і моральних питань кожної людини. Порушення соціальної справедливості негативно відбивається на психології і моральному стані людей. Будь-яка економічна діяльність, що побудована на несправедливості, приречена на невдачу. Представляє інтереси і роздуми Платона про рівність як критерій справедливості. В основі цього вчення лежить ідея відтворення рівним за рівне [3].

Будь-яка економічна діяльність, що побудована на несправедливості, приречена на невдачу. Рано чи пізно, але накопичення енергії соціальної справедливості досягає "критичної" маси і тоді неминучий соціальний вибух (соціальне потрясіння).

Важливе значення для розуміння суті та призначення справедливості мають роздуми Арістотеля про справедливість як соціальну категорію. Так, у "Нікомахові етиці" Арістотель підкреслює, що справедливість є не що інше як прирівняння власного інтересу до інтересу інших. Категорія справедливості розглядається Арістотелем в тісному зв'язку з людською діяльністю, вчинками людей. Щира народна віра у можливість торжества справедливості завжди була мужньою силою у боротьбі трудящих мас - людей праці - за свої права і свободи. Інша справа, що в умовах недостатності знань, низької політичної і економічної культури людей набули поширення спрощені, наївні уявлення про соціальну справедливість [1].

Принцип соціальної справедливості почав розглядатись як рівність у доходах, майнова рівність у доходах, майнова рівність і зрівняльний розподіл. На практиці в умовах тоталітарної держави принцип соціальної справедливості по суті перетворився в принцип рівності злиднів.

Якщо розглядати соціальну справедливість з позиції рівності доходів, то ринок не має нічого спільного з нею. Адже перехід до ринку, як відомо, спричиняє суттєві зміни у способі життя кожної людини, несе з собою диференціацію в доходах. Значить, проблема взаємозв'язку ринку і соціальної

справедливості тоді взагалі знімається? Мабуть, що ні. У найширшому розумінні справедливість означає наявність необхідних умов для нормального цивілізованого розвитку економіки забезпечення її демократичного характеру, реалізації прав і свобод людини.

Першу власне філософсько-правову концепцію з позицій християнського бачення правди та справедливості розробив Тома Аквінський (1226–1274 рр.). На відміну від Августина Блаженного, для якого людська душа була незалежною від тіла духовною субстанцією, здатною безпосередньо спілкуватися з Богом, Тома Аквінський ставився до душі як до форми тіла, яка позбавлена дару безпосереднього споглядання Бога й Божественних ідей, проте для неї відкритий шлях раціонального пізнання. Якщо для Августина Блаженного головне – свобода волі, для Томи Аквінського – розум, який є основою свободи й зумовлює пізнавальну діяльність [5, с.20].

Міра досконалості людських вчинків пропорційна підпорядкованості їх розуму, що керується принципами моралі. Свобода людини, згідно з Томою Аквінським, визначається природним прагненням до "Вищого Блага" і полягає в постійному виборі між частковими благами в аспекті їх відповідності "Вищому Благу". Тома Аквінський постійно наполягає на тому, що думка, начебто людина не має права приймати рішення, суперечить сутності Бога і природі людини, людина навіть вільна відмовитись від благодаті, яка дарована їй Богом [5].

Тома Аквінський розглядав справедливість як постійне прагнення віддавати кожному належне. Ставлення до права він нерозривно пов'язував з рівністю, точніше, з рівновагою дії кожного стосовно іншого. Філософ, майже повністю відтворивши вчення Арістотеля щодо справедливості, розвинув думки святого Августина про "Град Божий" як її осередок. Він визначав справедливість як відповідність природному закону, який відображає мудрість у людському розумі як чесноту, що лежить в основі відносин між людьми.

Згідно з його поглядами, природний закон є тожним божественному закону, а тлумачення закону повинно бути винесене за межі звичайного людського розуміння. Таке ставлення до змісту справедливості, засноване на догмах християнського вчення, упродовж тривалого часу залишалося незмінним. Філософ стверджував, що кожний людський закон є правомірним, оскільки він народжується з природного закону, але коли він у чомусь не узгоджується з природним законом, то втрачає свою силу.

Отже, законам, які суперечать моральним нормам, не тільки можна не коритися, їм треба не коритися: "Громадянин має обов'язок сумління не коритися приписам державних авторитетів, якщо ці розпорядження суперечать вимогам морального порядку, основним правам людини або вказівкам Євангелія" [6, с.23]. Справедливість у контексті такого тлумачення розуміється як позиція дії в душі правиль-

ного пізнання Закону Божого, з якого випливають органічні закони держави та супідрядні їм нормативні акти.

Значну увагу Тома Аквінський приділяє обґрунтуванню станової нерівності. Одним з основних гасел еретичних рухів була ідея рівності в Христі, що тлумачиться як заперечення станових привілеїв, засудження пониженого становища селян. Для обґрунтування їх феодальної залежності використовувалися не лише тексти Святого Письма, звернені до рабів, а й усі аргументи на захист рабства, створені до того ідеологією експлуататорських класів.

В цілому політико-правова концепція Томи Аквінського була сприйнята і католицькою церквою, і феодалами як доказ істинності божественного встановлення феодальної ієрархії, як обґрунтування феодального права. Цікаво те, що сьогодні ідеї Томи Аквінського трансформовані католицькою церквою в “неотомізм”, філософський напрям, який вбачає в концепції Томи Аквінського піднесення до рангу вищих цінностей прав і достоїнств людини, захист її прав та свобод від свавілля влади. З погляду філософсько-правових інновацій раннє Середньовіччя не викликає інтересу, проте цей період дає можливість краще зрозуміти важливість філософських конструкцій,

які мають бути фундаментом практичної юридичної діяльності. Особливість періоду після занепаду Риму полягає в тому, що на величезних теренах колишньої Римської імперії почали панувати завойовники-лангобарди, правова культура яких перебувала на значно нижчому рівні, ніж у римлян. Проте для юристів того часу всі правові системи (римська й лангобардистська) були однаково діючими. У тих випадках, коли ті чи інші норми лангобардистської системи були недостатніми для вирішення юридичної ситуації, зверталися до норм римського права, внаслідок чого воно поступово дістало назву загального права (*lex generalis omnium*). У тих випадках, коли правові системи суперечили одна одній, юриспруденція вирішувала юридичну проблему на підставі принципу *aequitas*, тобто фактичної справедливості. Розходження між фактично-логічною та позитивно-правовою справедливістю поклало початок розвитку конституціоналізму як доктрини державного будівництва й парадигми філософії права, прихильники якої відстоювали думку про наявність у фундаменті права певних неспростовних і незаперечних основоположень, яким мають відповідати всі закони, що приймаються державною владою. Тим самим було здійснене відокремлення так званого “чистого права” від поточного (позитивного) права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Никомахова етика. – Кн. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ru.philosophy.kiev.ua/library/aristotle/nic_ethic.html.
2. Аристотель. Політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.philosophy.kiev.ua/library/aristotle/polit/index.html>.
3. Платон. Сочинения : в 3 т. / Платон. – М., 1994. – Т. 3. – С. 349-362 Lobe P. de. Three hail. Social teachings of Christianity. / P.Lobe - AS Saint-Petersburg: Aletheia, 2001 .
4. Шуваева О.В. Лексико-семантическое поле “справедливость” в русской ментальности / О.В. Шуваева // Филологические науки. – 2007. – № 50. – С. 228–232.
5. Mike Yu. Social teachings of the Catholic Church. Experience of historical analysis. / Yu. Mike - Rome, Lublin, 1994.
6. Pastoral Constitution "Joy and Hope of the Church in the Modern World // The Second Vatican Council. - Brussels, 1992.
7. Patrick de Lobe. Three hail. Social teachings of Christianity. / P. Lobe de - Saint-Petersburg: - Marshmallow, 2001.